

ДИСКУСІЇ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2022.97.18>

УДК 811.161.2'26'27

УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНО МАРКОВАНІ ФОРМИ ДІЄСЛІВНОГО КЕРУВАННЯ

КОЛІБАБА

Лариса Миколаївна,

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу граматики та наукової
термінології,
Інститут української мови НАН
України,
вул. Михайла Грушевського, 4,
м. Київ, 01001;
e-mail: kolibaba79@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7063-5309

Larysa

KOLIBABA,

PhD in Philology, Senior researcher
of the Department of grammar and
scientific terminology,
Institute of the Ukrainian Language
of National Academy of Sciences of
Ukraine,
4 Mykhaila Hrushevskoho Str.,
Kyiv 01001, Ukraine;
e-mail: kolibaba79@gmail.com

ФУРСА

Валентина Миколаївна,

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу граматики та наукової
термінології,
Інститут української мови НАН
України,
вул. Михайла Грушевського, 4,
м. Київ, 01001;
e-mail: v_fursa@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7862-1542

Valentyna

FURSA,

PhD in Philology, Senior researcher
of the Department of grammar and
scientific terminology,
Institute of the Ukrainian Language
of National Academy of Sciences of
Ukraine,
4 Mykhaila Hrushevskoho Str.,
Kyiv 01001, Ukraine;
e-mail: v_fursa@ukr.net

Статтю присвячено проблемі впливу позамовних чинників на вибір форми дієслівного керування в українській літературній мові ХХ ст. За лексикографічними джерелами кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. сформовано реєстр українських національно маркованих форм дієслівного керування, що зазнали ідеологічного тиску за радянської доби, унаслідок чого їх штучно було витіснено на периферію мовного вжитку. Виокремлено і проаналізовано дві групи таких дієслівних керувань: 1) периферійні, або призабуті; 2) утрачені.

Ключові слова: дієслівне керування, дієслово, іменник, граматична форма, відмінок.

Від кінця 90-х рр. ХХ ст. після здобуття Україною незалежності в українській літературній мові спостерігаємо тенденцію до поступового повернення тих питомих, національно маркованих мовних одиниць, що їх за радянського часу або обмежували у використанні, або й зовсім не рекомендували як «шкідливі» чи такі, що суперечать «живій мові трудящих» [Хроніка НДІМ 1933–1934 рр.: 153–154], оскільки ними українська мова відрізнялася від російської.

Найпомітніше ця тенденція виявляється в лексичній та граматичній системах. Ба більше, вона є однією з визначальних у розвитку граматичного ладу української літературної мови початку ХХІ ст. Проте на противагу лексичним національно маркованим граматичним одиницям в сучасній лінгвоукраїністиці вивчено ще недостатньо ґрунтовно. На сьогодні досліджено окремі синтаксичні конструкції [Терлак 2004; Гінзбург 2006; Харченко 2017; Фурса 2019 та ін.] та морфологічні форми [Ланова 2010; Гінзбург 2012; Гінзбург 2013; Колібаба 2015; Городенська 2017; Колібаба 2020 та ін.], які зазнали ідеологічного тиску за радянської доби, унаслідок чого їх було вподібнено до відповідних одиниць російської мови або й замінено ними.

З-поміж синтаксичних конструкцій, що після тривалої перерви поступово відновлюють своє життя в мові, вирізняються дієслівно-іменникові словосполучення, компоненти яких поєднані синтаксичним зв'язком керування, що віддзеркалює національну своєрідність синтаксису української мови, оскільки воно становить ту найважливішу основу кожної мови, без якої

«зостається тільки рабське копіювання з чужої мови» [Гладкий 1928: 49]. М. Рильський зауважував, що «мова Шевченка і Лесі Українки має свій запах, колорит, і секрет того запаху й колориту, – на його думку, – полягає передовсім у синтаксисі, у своєрідному комбінуванні, розкладі, керуванні, погодженні слів» [Рильський 1987: 363].

Тривале зросійщення українців спричинило слабке знання ними синтаксичних норм і традицій української літературної мови, що призвело до втрати національної специфіки сполучуваності слів. Упродовж 40–80-х рр. ХХ ст. в українській літературній мові поширилися не характерні для неї дієслівно-іменникові словосполучення, скомпоновані на російський лад. З огляду на панівну на той час ідеологію «наближення і злиття мов» іменник, залежний від опорного дієслова, ставили в тій відмінковій або прийменниково-відмінковій формі, що була спільною з російською мовою. Унаслідок цього процесу багато не властивих українській мові граматичних форм іменників на зразок *вибачати кого? що?*, *глузувати (кепкувати, насміхатися, сміятися) над ким? над чим?*, *дякувати кого? що?*, *зрадити кому? чому?*, *зректися від чого? від кого?*, *навчати чому?*, *опанувати чим? ким?*, *позбуватися від чого? від кого?*, *хворіти чим?* і под. під впливом російської мови узвичаїлися в українській мовній практиці навіть попри те, що в нормативних словниках подано граматично правильні форми *вибачати кому? чому?*, *глузувати (кепкувати, насміхатися, сміятися) з / із кого? із чого?*, *дякувати кому? чому?*, *зрадити кого? що?*, *зректися чого? кого?*, *навчати чого?*, *опанувати що? кого?*, *позбуватися чого? кого?*, *хворіти на що?* та ін. Однак відмінкові чи прийменниково-відмінкові форми керованих слів у споріднених мовах сплутувати не можна, бо вони істотно відрізняються й увиразнюють синтаксичні особливості тієї чи тієї мови.

На початку ХХІ ст. для читацького загалу доступно словникову спадщину та наукові дослідження 20–30-х рр. ХХ ст., що дало змогу відновити обширний пласт утраченого питомого українськомовного матеріалу, значну частину якого становлять власне українські, національно марковані, форми дієслівного керування. Зокрема, обстеживши лексикографічні джерела за

понад 100 років – від кінця XIX ст. до перших двох десятиріч XXI ст., ми спостерегли, що в них до тих самих дієслів зафіксовано неоднакові граматичні форми керованих іменників. Помічено розбіжності кількох типів: деяких керувань, наявних у лексикографічних джерелах кінця XIX – першої третини XX ст., у словниках 40–80-х і наступних років узагалі немає, деякі з них обмежено в ужиткові за допомогою спеціальних стилістичних позначок, а ще частину варіантних морфологічних форм іменників поміняно місцями й на першому місці поставлено ті з них, які спільні з російською мовою.

Зіставний аналіз лексикографічних джерел різних часових періодів дав змогу сформувати реєстр українських національно маркованих форм дієслівного керування, що їх штучно, найімовірніше через розбіжності з російською мовою, було переведено до розряду неосновних, другорядних граматичних форм або й зовсім вилучено з ужитку. Залежно від ступеня обмеження цих форм у використанні (часткового чи повного) серед них виокремлено два різновиди: 1) периферійні, або *призабуті*; 2) *утрачені*.

Як *периферійні*, або *призабуті*, кваліфікуємо такі дієслівні керування, що за своєю суттю є питомими українськими граматичними формами, проте внаслідок позамовних, здебільшого ідеологічних, чинників у 40–80-х рр. XX ст. були штучно витіснені на периферію мовного вжитку.

Прикметно, що керування цього різновиду наявні у словниках радянської доби, передовсім у «Словникові української мови» в 11 т., але здебільшого як неосновні, другорядні, розташовані після форм, спільних із російською мовою. Багато таких керувань марковано стилістичними позначками *заст.*, *діал.*, *рідко*, *рідше*, що обмежували їх вільне використання в тогочасній мовній практиці відповідно до загальної тенденції уникати характерних для української мови слів, граматичних форм і синтаксичних конструкцій в офіційних текстах.

Периферійними в сучасній українській літературній мові є керування *берегти кого? чого?*, *боліти кому? кого?*, *ворогувати на кого? на що?*, *воювати кого? що?*, *грати* (‘виконувати на музичному інструменті’) *на що?*, *дивуватися з / із кого? із чого?*, *довідуватися чого?*, *доглядати кого? чого?*, *знемагати*

на що?, користуватися із чого?, радити із чого? з / із кого?, стосуватися до кого? до чого?, терпіти ('страждати від хвороби, немощів і т. ін.') *на що?, терпіти* ('поблажливо ставитися до когось') *кому?, тішитися з / із кого? із чого? на кого? на що?, уживати чого?, утікати кого? чого?* та ін.

Згідно зі «Словником української мови» в 11 т. дієслово **БОЛТИ** ('давати відчуття фізичного болю') керує іменниками, що мають три граматичні форми вираження – приєменникового родового відмінка (*у / в кого?*), давального безприєменникового (*кому?*) і знахідного безприєменникового (*кого?*) відмінків (СУМ, I: 214). На першому місці з-поміж них наведено спільну з російською мовою приєменниково-відмінкову форму *у / в кого?*, тоді як двом іншим надано статусу рідше вживаної розмовної (*кому?*) і рідковживаної (*кого?*) форм (там само).

У словниках ХХІ ст., так само як і у «Словникові української мови» в 11 т., першість серед керованих іменникових форм дієслова **БОЛТИ** переважно збережено за приєменниковою формою родового відмінка (*у / в кого?*), після якої з тими ж стилістичними ремарками подано форми давального (*кому?*) і знахідного (*кого?*) безприєменникових відмінків (ВТССУМ: 91; СУМ-20, I: 588). Проте реальна мовна практика українців, а також граматична інформація, наведена в інших словниках, дає підстави не погодитися з об'єктивністю такої лінгвістичної кваліфікації керувань *кому?* і *кого?*, оскільки іменники й у формі давального, й у формі знахідного відмінків без приєменника, залежні від дієслова **БОЛТИ**, широко зафіксовані в лексикографічних та наукових джерелах кінця ХІХ – першої третини ХХ ст., передовсім у словниках доби українізації (пор.: *кого?* (СГ, I: 84, 156; СУМ-ЄН, I: 99; РУС-Кр, I: 34; Курило 1925: 100; УРС-Нік: 44 та ін.); *кому?* (Курило 1925: 96; РУФС-ПП: 22; СДМ: 17 та ін.), а також в українському фольклорі та в художній літературі:

БОЛТИ кому? чому?: *Кому кортить, тому й болить* (Практ. рос.-укр. словник приказок); *Чужий біль нікому не болить* (Укр. прислів'я); *Після бійки Семен лежав на соломі, і всі кості йому боліли* (Леся Українка); *...боліла мені голова і груди* (М. Коцюбинський); *Я квітку не можу зірвати, бо їй, як люди-ні, болить* (В. Сосюра); *Василь Іванович ...думав про Даринин*

лист. *Що вона там пише, голубка, де їй болить?* (Ю. Яновський); *...болить Андрієві* (Іван Багряний); *Стенура чув, як болить корінню від кожного його удару* (О. Гончар); [Костя:] *Але батьківщина, Ганнусю, на те і батьківщина, що їй болить серце навіть за тими, хто покинув її* (В. Рутківський); *Очам болить* (Ю. Андрухович) і под.;

БОЛТИ кого?: *Татка болять очі* (СТ); *Кого болять кості, той не думає в гості* (М. Номис); *Болить мене голова з потилиці до чола* (Укр. нар. пісня); *Болить мене головонька* (С. Руданський); *Може назвати [Ряжанка] лише те, що болить його, індивіда* (І. Білик); *Коли Дарусю болить голова, вона мусить іти до ріки і лізти до пояса у воду* (М. Матіос); *У неї температура, їй [Астрід] болить горло, тече з носа і коле в грудях* (С. Андрухович) та ін.

Крім того, обидві граматичні форми іменників, залежних від дієслова **БОЛТИ**, широко засвідчені в українській народній мові. Згідно з «Атласом української мови» прийменниково-відмінкова форма *у / в мене (у / в кого?)* переважає в північному (Чернігівська та Сумська області) та в деяких регіонах південно-східного наріччя (Полтавська, Київська, Черкаська, Кіровоградська, Миколаївська, Херсонська, Дніпропетровська області); граматична форма *мені (кому?)* поширена в північному наріччі (Волинська область, деякі регіони Житомирської та Рівненської областей), а *мене (кого?)* – у південно-західному наріччі (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Хмельницька, Вінницька, Чернівецька області) та на Закарпатті [АУМ, I: к. № 280; АУМ, II: к. № 272; АУМ, III 2: к. № 81]. Паралельний ужиток керованих відмінкових форм *у / в мене – мене* характерний для Уманщини та деяких районів Миколаївщини [АУМ, I: к. № 280].

З огляду на викладені аргументи вважаємо за потрібне переглянути лінгвістичний статус керувань **БОЛТИ кому?** і **БОЛТИ кого?** у наступних виданнях українських словників різних типів – і тлумачних, і перекладних, і граматичних.

Значення фізичного стану ‘спричиняти відчуття свербіжу’, ‘давати відчуття тупого болю; нити’ притаманні в українській літературній мові дієслову **СВЕРБИТИ** (СУМ, IX: 68), керування якого також зазнали ідеологічного тиску. У «Словникові

української мови» в 11 т. нормативні граматичні форми іменників, залежних від дієслова *СВЕРБИТИ*, наведено лише для фразеологізмів. Проте й за такої вибірковості помітно, що, як і для дієслова *БОЛТИ*, на першому місці серед його керувань поставлено прийменниково-відмінкову форму «у / в + родовий відмінок» (у / в кого?), на другому – безприйменникову форму давального відмінка (кому?), а керування безприйменниковим знахідним відмінком іменників (кого?) або взагалі немає, або його марковано стилістичною позначкою «рідко» (УРС, V: 267; РУС-48: 619; РУС-70, III: 239; СУМ, IX: 68 та ін.), хоч іще у 20-х рр. ХХ ст. О. Курило на широкому фактичному матеріалі проілюструвала, що типовими для дієслів *болить*, *кортить*, *свербить* в українській мові є керування *кому?* і *кого?* [Курило 1925: 96, 100]. Висновки дослідниці підтверджує також ужиток цих керувань у джерелах пізнішого часу, пор.: *Свербить тебе шкура, то й добре, я тебе почухаю* (А. Чайковський); *Як тебе свербить рука, то намочи її в теплій воді і перестане!* (Дарія Ярославська); *...він [Охрім] не обзивався, бо спрожогу вскочив у кропиву і аж сичав, чухаючись, так йому свербіли ноги* (Григорій Тютюнник); *Тоді відчув [Петро], як нестерпно почали свербіти йому п'яти* (Вал. Шевчук) та ін.

У 40–80-х рр. ХХ ст. було штучно обмежено у функціонуванні й керування дієслова *ВОРОГУВАТИ*. У нормативних лексикографічних джерелах радянської доби на першому місці, як основне, зафіксовано керування цього дієслова іменниками, що мають подібно до російської мови форму орудного відмінка з прийменниками *з / із / зі – з / із ким? із чим?* (пор.: рос. *с кем? с чем?*) (УРС, I: 291; РУС-70, I: 167; СУМ, I: 739), тоді як ще одне українське керування «на + знахідний відмінок» – *на кого? на що?*, зважаючи на його поширеність у говорах південно-західного наріччя, обмежували стилістичними позначками «діал.» (СУМ, I: 739) або «розм.» (УРС, I: 291). Справді, іменники у формі знахідного відмінка з прийменником *на*, залежні від дієслова *ВОРОГУВАТИ*, широко вживані в мові західноукраїнських письменників, напр.: *А вони [діти] нехай собі ворогують на батька* (О. Кобилянська); *Сестра сестриці чари готує, Ой кум на кума все ворогує* (Я. Головацький); *Марко присягався у своїй невинності, оправдувався тим, що не було йому*

жодної причини **ворогувати на ректора** (А. Чайковський); [Агамемнон до Кассандри:] *Ти все на мене ворогуєш, бачу* (Леся Українка); *Чом «Слово» на «Правду» раз в раз ворогує?* (І. Франко); [Князь до Шварно:] *Але чи ти думаєш, що темні сили лише у ненаситецьких пропастях ворогують на світло, на сонце і на добро?* (Юліан Опільський) та ін. Проте керування *на кого? на що?*, крім художньої літератури, засвідчене також у «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка (СГ, I: 255) та в багатьох українських лексикографічних джерелах 20–30-х рр. ХХ ст. (РУС-Кр, I: 115; РУС-Кр, III 1: 123, 229; УРС-Нік: 141; СДМ: 28 та ін.), що дає підстави вважати його нормативним, стилістично не обмеженим дієслівним керуванням.

Так само словники радянської доби, за винятком окремих із них (РУССВ: 143, 624), та більшість сучасних лексикографічних джерел (ВТССУМ 2007: 202; РУС 2011–2014, I: 337; СУМ-Ж: 164; СУМ-20, III: 287) не подають керування **ВОРОГУВАТИ проти кого? проти чого?**, хоч його й фіксує українська мовна практика кінця ХІХ – початку ХХ ст., зокрема лексикографічні джерела (РУС-Кр, I: 115; РУС-Кр, III 1: 123; РУФС-ПП: 48 та ін.), художні та наукові тексти, пор.: *Він [Згура] ... став розказувати про Кочубеїв, котрі ще й тепер, коли Чуйкевичі побралися, не перестають ворогувати проти гетьмана* (Б. Лепкий); *Щоправда, Йван ніколи не ворогував проти Грицька, як Панас* (Б. Грінченко); [Ліда до Юркевича:] *А ти все такий же – по-давньому ворогуєш проти часу?* (І. Кочерга); *...простий народ інколи бив тих гусарів, а старшина не запиняла його у сих вчинках, бо й сама ворогувала проти них* (Д. Багалій); *Палій був щирий демократ, він хотів удержати справжнє народоправство й такі порядки, які були хіба що на Запорозькій Січі; він ворогував проти панів і шляхти* (Д. Дорошенко) та ін.

Як і для дієслова **ВОРОГУВАТИ**, керування іменниками, що подібно до російської мови мають прийменникову форму вираження «з / із / зі + орудний відмінок» – *з / із ким? із чим?* (пор.: рос. *с кем? с чем?*), зафіксовано в радянських лексикографічних джерелах на першому місці для дієслова **ВОЮВАТИ** (СУМ, I: 746). Але, на відміну від дієслова **ВОРОГУВАТИ**, для **ВОЮВАТИ** на другому місці наведено керування *проти кого? проти чого?*

(там само), теж спільне з російською мовою. Натомість відмінне від неї керування іменниками у формі знахідного відмінка без прийменника **кого? що?** у словниках цієї доби обмежено стилістичною позначкою «заст.» (там само) або взагалі не подано (УРС, I: 294; РУС-48: 140; РУС-70, I: 145), хоч, за висновками мовознавців [Курило 1925: 101 та ін.] та матеріалами лексикографічних джерел (СГ, I: 257; РУС-Кр, I: 91, 101; РУС-Кр, II 1: 14; РУС-Кр, III 1: 331; РУС-Із: 50 та ін.), це питома українське керування. Воно широко засвідчене в українському фольклорі (думах, піснях, казках, легендах), історичних джерелах (передовсім у літописах) та художній літературі, пор.:

ВОЮВАТИ кого?: [Цар до царедворців:] *Мене хочуть воювати, а ви нічого не знаєте* (Укр. нар. казка); *А москалі за Дунаєм Турка воювали* (Г. Шевченко); *Пішов Володимир у наші Карпати, Пішов він карпатських хорват воювати* (І. Франко); *...у 1772 році Запорозьке Військо лагодилося до походу, щоб разом з російським військом воювати турків* (А. Кашенко); [Ярослав до Ігоря:] *...не діло ти замислив – воювати самому половців* (Володимир Малик); *...йдемо воювати ляхів* (Р. Іваничук) тощо;

ВОЮВАТИ що?: *...не було ж у землі Руській раніше [нікого], хто воював би землю Чеську* (Галицько-Волинський літопис); *Стали [козаки] їх [турків] рубати, Город Козлов огнем-мечем воювати* (Укр. дума); [Лисичка:] *Була я у змія, хвалився він мені, що буде твоє царство воювати* (Укр. нар. казка); *...цар знову хоче воювати Скіфію!* (І. Білик); *Одначе воювати королівства Римської держави почесно й вигідно для скарбниці, а воювати оці Ладижини <...> важко й принизливо для великого падишаха* (Ю. Мушкетик) та ін.

З-поміж керувань дієслів із семантикою емоційного стану на взірць **ДИВУВАТИСЯ, РАДІТИ, ТІШИТИСЯ, УТІШАТИСЯ** і под. унаслідок штучних обмежень у вжиткові периферійним, або призабутим, стало питома українське керування «з / із + родовий відмінок» – **з / із кого? із чого?** Натомість статус основних керувань закріпився за іменниками у формі давального – **кому? чому?** (для дієслів **ДИВУВАТИСЯ, РАДІТИ**) та орудного – **ким? чим?** (для дієслів **ТІШИТИСЯ, УТІШАТИСЯ** і под.) відмінків, спільних із російською мовою. Саме їх у словниках

радянської доби переважно подано на першому місці (УРС, I: 403; УРС, VI: 55, 247; СУМ, II: 273; СУМ, VIII: 436; СУМ, X: 151, 514 та ін.). Ба більше, керування дієслова *ТІШИТИСЯ* з / із кого – із чого у «Словникові української мови» в 11 т. (СУМ, X: 151) та в «Українсько-російському словникові» в 6 т. марковано позначкою «заст.» (УРС, VI: 55, 247), хоч у деяких лексикографічних та наукових джерелах 20–30-х рр. ХХ ст. воно було єдиним керуванням дієслова *ТІШИТИСЯ* (РУФС-ПП: 166–167; Курило 1925: 94). Крім того, у словниках «золото десятиріччя» послідовність розташування керованих варіантних іменникових форм аналізованих дієслів помітно відрізняється: спочатку – *із чого? з / із кого?*, а далі – *кому? чому? або ким? чим?* (РУС-Кр, I: 216), причому в деяких словниках і доби українізації (РУФС-ПП: 223; ПС: 97), і радянського періоду (РУС-48: 559), і новітнього часу (РУССЛ; РУС 2011–2014, III: 656) керованої форми *кому – чому* немає взагалі.

Керування дієслів *ДИВУВАТИСЯ*, *РАДІТИ*, *ТІШИТИСЯ*, *УТІШАТИСЯ* іменниками у формі родового відмінка з прийменниками з / із широко проілюстроване в художній літературі різних часових відтинків, що дає підстави кваліфікувати його як типове для української мови, а не випадкове чи рідкісне явище, пор.: *Федір по якомусь праву не дивувався з такої дружності цілком незнайомі йому людини* (В. Винниченко); *З воріт дехто визирав і дивувався з цього довгого стрункого юнака* (М. Івченко); *...дивується з себе Мар'яна* (Докія Гуменна); *Сама вона [дівчинка] дивувалася з усього* (О. Іваненко); *З незвичайної делікатності дідуся дивувались і потроху підсміювалися наші вуличани* (М. Стельмах); *Дивуватися зі світу, з його чудес і багатств, ніколи не знаючи ні спочинку, ні втоми в цьому* (П. Загребельний); *...не дивуйтеся з Іванової відвертості* (В. Дрозд); *Дивуватися із цього відкриття чи сприймати як належне?* (Анатолій Дністровий); *Одеський глядач радіє з успіху театру, боліє з його невдач* (Остап Вишня); *Двоє людей надзвичайно раділи з тієї перемоги* (Микола Трублаїні); *...[Свпраксія] хотіла ...бачити більше, насолоджуватися світом, радіти з життя, сміятися* (П. Загребельний); *Не тільки Ян, але й Ганічка раділа зі свого квартиранта, що той потрапив до такої чудової людини, як пан професор*

Нейман (А. Копинець); ...солдати ...**раділи** з несподіваної розваги (В. Дрозд); ...**не радів** я з доброго діла, яке вчинив (Вал. Шевчук); *Око в око наш брат Хвалько, як небитий вертається з служби та **тішиється з себе**, який-то він здатний в Бога вродився* (Марко Вовчок); *Отаман **тішився** з його [хлопця] зміцнілої краси* (В. Підмогильний); ***Зі** зганьбленої любови він [Вінсент] пишатиметься й **тішитиметься*** (В. Домонтович); *І от роки живете ви побіч себе, **тішитесь з літа**, нудьгуєте взимку* (Олег Ольжич); *Ніколи ще **не тішився** [Андрій] так із зустрічі з нею [Риною], як у цей час* (У. Самчук); *І милувалась та **тішилась з дочки**, що вийшла переможницею* (Іван Багряний); ***Утішалася з тексту**, день видався найкращим* (М. Меднікова); [Григорій до Михайла:] *Я й **тішуся з тебе** і плачу, передчуваючи біду* (Г. Пагутяк); *Про жінку, кандидата медичних наук, яка щоразу **тішиється з новонароджених кошенят*** (газета «День», 11.01.2007) і под.

Прийменниково-відмінкову форму «з / із + родовий відмінок» – *із чого?* – зафіксовано як периферійну й для дієслів **КОРИСТУВАТИСЯ / СКОРИСТАТИСЯ** в більшості словників 40–80-х років ХХ ст. (СУМ, IV: 290; УРС, II: 377; РУС-48: 470; РУС-70, II: 592) та в новітніх словниках української мови (ВТССУМ: 574; СУМ-Ж: 462; СУМ-20, VII: 442; РУС 2011–2014, III: 323), тоді як безприйменникову форму орудного відмінка *чим?*, спільну з російською мовою, подано в них на першому місці. Прикметно, що у «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка (СГ, II: 283), лексикографічних працях першої половини ХХ ст. (РУС-Кр, I: 131; РУС-Кр, II 1: 201; РУС-Кр, II 2: 533; РУС-Кр, III 1: 52; РУС-Кр, III 2: 348, 575; УРС-Нік: 366; СДМ: 31, 65, 112, 152, 159, 161; ПС: 182; РУФС-ПП: 53, 115, 166, 172, 202 та ін.) і новітнього часу (РУССЛ; РУССВ: 108, 137, 168, 598, 685, 715) керовану прийменниково-відмінкову форму *із чого?* зафіксовано як єдину нормативну або на першому місці серед пропонованих варіантів, що свідчить про її органічність для української мови. Керування **КОРИСТУВАТИСЯ / СКОРИСТАТИСЯ із чого?** активно вживане на сторінках різностильових українських видань упродовж тривалого часу, пор.: *Жити треба на те, щоб користуватися з правди, з добра, з краси, з волі, з братерства, і за це самому треба було роби-*

ти так, щоб і люди могли з цього користуватися (Б. Грінченко); *Щоб допомогти користуватися з книжки, у кінці дано покажчика відзначених у ній слів і зворотів, як поправних, як і хибних* (О. Курило); *...їхати ж недалеко і користуватися з кают не прийдеться* (Микола Хвильовий); *Агент сів на потрібний поїзд і невдовзі прибув у потрібне місце, де йому знову довелося скористатися з послуг таксі* (П. Загребельний); *Гайдук думав було скористатися з геджету [гаджета], локалізацію якого не можна було встановити, і подзвонити до свого колеги* (Ю. Щербак); *Я скористаюся з Людиниخ записів, не додаючи до промови Загатного жодного свого слова* (В. Дрозд).

Маловідомою для багатьох теперішніх мовців стала прийменниково-відмінкова форма іменника, залежного від дієслова **СТОСУВАТИСЯ**, «до + родовий відмінок» – *до кого? до чого?* Словники 40–80-х рр. ХХ ст. (СУМ, ІХ: 740; УРС, V: 521; РУС-48: 186; РУС-70, I: 543) та деякі словники початку ХХІ ст. (ВТССУМ: 1398; РУС 2011–2014, II: 33; СУМ-Ж: 1110) фіксують на першому місці безприйменникову форму *кого? чого?*, а на другому – прийменниково-відмінкову форму родового відмінка *до кого? до чого?* Натомість у «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка (СГ, IV: 211–212), лексикографічних працях «золотого десятиріччя» (РУС-Кр, II 1: 180, 222; РУС-Кр, III 1: 123; РУС-Із: 477; РУФС-ПП: 149–150; СДМ: 61, 72, 125; ПС: 384) та деяких новітніх словниках (РУССВ: 374; РУССЛ) *до кого? до чого?* зафіксовано як єдине керування дієслова **СТОСУВАТИСЯ**, що дає підстави вважати його власне українським. Форми родового прийменникового відмінка іменників, залежних від дієслова **СТОСУВАТИСЯ**, широкоживані на сторінках різностильових українськомовних текстів, пор.: – *Писар напише нам розписку, а я вам заплачу по тій розписці гроші, – сказав Мотуз, дуже обережний, коли діло стосувалось до грошей* (І. Нечуй-Левицький); *Кепкують із бойка; кепкування більше стосується до цигана, ніж до бойка* (І. Франко); *Не було сумніву, що це стосується до Нестора* (У. Самчук); *Все це стосується до пересічного українського мовця, а може ще більшою мірою до працівників преси, радіо* (Ю. Шевельов); *Це також стосується до телебачення і радіо* (журнал «Сучасність», 1978); *Це не стосується до нашої балачки* (Ю. Янов-

ський); *Це переважно стосується до людини...* (О. Донченко); *Як це стосується до нашого знайомства?* (Р. Андріяшик); *Це твердження так само стосується й до викладання в проєкті Українського правопису правил про чергування і, й та з, із, зі, зо* (Р. Воронезький).

Серед сукупності іменникових керувань дієслова **ГРАТИ** («виконувати / виконати що-небудь на музичному інструменті») «під тиском російської складні» [Островський, Островська 2013: 86] на периферії сучасного мововжитку опинилася прийменниково-відмінкова форма «*на + знахідний відмінок*» – **на що?** Від середини ХХ ст. її потіснила спільна з російською мовою прийменниково-відмінкова форма «*на + місцевий відмінок*» – *на чому (чим)?* (пор.: рос. *на чем?*), що відбито у словниках 40–80-х рр. ХХ ст. (УРС, I: 359; РУС-48: 160; РУС-70, I: 467–468; СУМ, II: 159). Лише в деяких працях радянської доби іменники, керовані дієсловом **ГРАТИ**, що мають форму знахідного відмінка з прийменником *на*, подано на першому місці, пор.: *грати на скрипку (на скрипці)* (РУССВ: 361).

Керування *на чому (чим)?* перенесено й до лексикографічних джерел ХХІ ст. (ВТССУМ: 259; РУС 2011–2014, I: 888; СУМ-Ж: 203; СУМ-20, III: 762 та ін.), натомість у словниках і в наукових дослідженнях 20–30-х рр. ХХ ст. місце основного керування поряд із прийменниковими відмінковими формами «*на + місцевий відмінок*» та «*у / в + знахідний відмінок*» посідала прийменниково-відмінкова форма «*на + знахідний відмінок*», пор.: *грати на ліру (и на лірі), на скрипку (и на скрипці), на дудку (и у дудку), на піяніно (и на піяніні), на роялі* (РУС-Кр, I: 139; СУМ-ЄН, I: 391; Курило 1925: 105 та ін.).

Г.Ф. Островська звертала увагу, що «Грінченко (т. 1, с. 322) не наводить **жодного** прикладу, де б мовилося *грати на чому*, а тільки – **грати на що** або **в (у) що**. Навіть Шевченкове *він усюди вештається та на кобзі грає* поминув, хоч у цілому посилається на Кобзаря дуже часто. Може, тому поминув, що **на кобзі** не вписується в народну складню, за якою, власне, й компоновано словник?» [Островський, Островська 2013: 86].

Керування дієслова **ГРАТИ на що?** широко проілюстроване в українському фольклорі та в українській художній літературі, що засвідчує його природність для української мови, пор.:

Ведмедя коли вчать танцювать, то йому на сонілку грають (Практ. рос.-укр. словник приказок); *Цап меле, цап меле, Коза засипає, А маленьке козенятко На скрипочку грає* (Укр. нар. пісня); *На барабан буду грати* (П. Чубинський); *Попереду розвеселяв глядачів старий музика, що грав на бубон* (А. Кримський); *Козак гарно грає на бандуру* (Є. Тимченко); *Грає на дудку* [чорт], *сам із бородою, дві пари крил, а на голові така шапка рогата, як наче старий корч* (І. Микитенко) і под.

Дієслова **ЗНЕМАГАТИ / ЗНЕМОГТИ, СЛАБУВАТИ, ТЕРПІТИ, ХВОРИТИ** в українській літературній мові вживані із синонімійними значеннями 'почувати себе хворим, слабким; страждати від якоїсь хвороби чи перевтоми'. Проте у «Словникові української мови» в 11 т. для цих дієслів зафіксовано неоднакові форми керованих іменників: до дієслів **СЛАБУВАТИ, ХВОРИТИ** на першому місці подано суто українську приєменниково-відмінкову форму знахідного відмінка – *на що?*, на другому – безприєменникову форму орудного відмінка *чим?* (СУМ, IX: 344; СУМ, XI: 46), а до дієслів **ЗНЕМАГАТИ / ЗНЕМОГТИ, ТЕРПІТИ** наведено іншу послідовність іменникових керувань: спочатку – спільне з російською мовою керування *від чого?*, далі – *на що?* (СУМ, III: 655; СУМ, X: 96). Причому вжиток питомого українського керування дієслова **ТЕРПІТИ** «*на + знахідний відмінок*» – *на що?*, очевидно з огляду на його поширеність у говорах південно-західного наріччя, обмежено стилістичною позначкою «*діал.*» (СУМ, X: 96).

Деякі словники ХХІ ст., наслідуючи «Словник української мови» в 11 т., до дієслів **ЗНЕМАГАТИ / ЗНЕМОГТИ** так само подають форму *від чого?* як основну, а власне українське керування *на що?* – або як периферійне (ВТССУМ: 471; СУМ-20, VI: 273), або й узагалі його не фіксують (СУМ-Ж: 382; РУС 2011–2014, I: 916–917). Проте в інших словниках першої чверті ХХІ ст. (РУССЛ) подібно до «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка (СГ, II: 173) та лексикографічних видань 20–30-х рр. ХХ ст. (РУС-Кр, I: 128, 273; РУС-Кр, II 1: 167; РУС-Кр, III 1: 96; РУС-Кр, III 2: 419; РУФС-ПП: 104; УРС-Нік: 326, 774) серед керувань дієслів **ЗНЕМАГАТИ / ЗНЕМОГТИ** наведено лише «*на + знахідний відмінок*», що дає підстави кваліфікувати його як питоме українське.

Природність керування дієслів *ЗНЕМАГАТИ* / *ЗНЕМОГТИ*, *ТЕРПТИ* іменниками у формі знахідного відмінка з прийменником *на* для мовної практики українців засвідчують і різночасові тексти, пор.: [Рябина:] *Пане писарю, скажіть-бо їй на розум, що там такого, бо я щось слабій. Бачите, на язик знемагаю* (І. Франко); *Той [Захарко] здорово знемагав на похмілля, не міг і голови звести горопаха* (Б. Грінченко); *І водили до Нього недужих усіх, хто терпів на різні хвороби та муки, і біснуватих, і сновид, і розслаблених* (Біблія, перекл. І. Огієнко); *...ночами я дуже часто знемагав на спрагу, надто найвшись дикої цибулі чи жерухи* (Джек Лондон, перекл. В. Гладка, К. Корякіна); *Тепер він був самотний, старий, і терпів на дишавицю, характерну недугу різьбярів та каменярів, але попри те не вступався з робітні допізна* (Г. Пагутяк); *Люди, які живуть або працюють поруч з автомагістралями з інтенсивним рухом, частіше терплять на захворювання серцево-судинної системи, зокрема артеріальну гіпертонію та ішемічну хворобу серця* (газета «Високий Замок», 2003).

Для дієслів із семантикою піклування та захисту на зразок *ДОГЛЯДАТИ*, *ДБАТИ*, *БЕРЕГТИ*, *БОРОНИТИ*, *ПИЛЬНУВАТИ*, *СТЕРЕГТИ*, *ОХОРОНЯТИ* і под. типовим є керування іменником, що позначає власне-об'єкт дії. Його граматична форма в лексикографічних джерелах 20–30-х і 40–80-х рр. ХХ ст. істотно відрізняється. У словниках доби українізації цей іменник мав переважно форму родового відмінка – *кого? чого?*, тоді як у словниках радянського періоду – форму знахідного відмінка *кого? що?* Керовану форму родового відмінка іменників у лексикографічних джерелах 40–80-х рр. ХХ ст. або не подавали зовсім (напр.: *БОРОНИТИ* (УРС, I: 56; РУС-48: 16; РУС-70, I: 49), *ДБАТИ* (УРС, I: 189–190; РУС-48: 123; РУС-70, I: 357; СУМ, II: 215), *ОХОРОНЯТИ* (УРС, III: 189–190; РУС-48: 384; РУС-70, II: 353; СУМ, V: 825), *ПИЛЬНУВАТИ* (УРС, III: 344; РУС-70, II: 353; СУМ, VI: 355), *СТЕРЕГТИ* (РУС-48: 677; РУС-70, III: 388; СУМ, IX: 687 та ін.), або ставили її після форми знахідного відмінка (див.: *БЕРЕГТИ* (СУМ, I: 158); *ДОГЛЯДАТИ* (СУМ, II: 339; УРС, I: 426); *СТЕРЕГТИ* (УРС, V: 501).

Іменники у формі родового відмінка, якими керують дієслова із семантикою піклування та захисту, широко вживані в мовній

практиці різних історичних періодів, що свідчить про дискусійність витлумачення їх як периферійних граматичних форм, пор.:

БЕРЕГТИ чого?: ...*хто береже добра пана свого, той у добрій славі буде* (Біблія, перекл. П. Куліш); *За усіх усе зробить* [Микола], ...*хазяйського добра, як ока, береже* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Нужда та злидні навчають і свого берегти, і чужого глядіти* (Панас Мирний);

ДОГЛЯДАТИ чого?: *Поки діти були малі, біля них піклувалася мати; вона ж і хатнього господарства доглядала* (Панас Мирний); [Стара пані до панночки:] *Я такеньки міркую: зостанусь я тутечки, у Дубцях, буду вам господарства доглядати* (Марко Вовчок); *Треба й обіду доглянути й коло дитини побути* (М. Коцюбинський); *Мов новобранець той, що догляда гармат* (Микола Зеров);

СТЕРЕГТИ чого?: *В Сицилію якраз спустилась* [Ірися], *Човни троянські де були; І між троянок помістилась, Которі човнів стерегли* (І. Котляревський); *Він [вартовий] стеріг одчинених дверей, доки приладновували замки* (Олесь Досвітній); [Арсен:] *Я через вал переліз – ревно стережуть входів твої вої* (Р. Іваничук) та ін.

Форма родового безприйменникового відмінка є органічною також для іменників зі значенням власне-об'єкта дії, залежних від українських дієслів із семантикою навчання на зразок *ДОВІДУВАТИСЯ / ДОВІДАТИСЯ, ДІЗНАВАТИСЯ / ДІЗНАТИСЯ* та ін. Подібно до дієслів *УЧИТИ, УЧИТИСЯ, НАВЧАТИ / НАВЧИТИ, НАВЧАТИСЯ / НАВЧИТИСЯ* дієслова *ДОВІДУВАТИСЯ / ДОВІДАТИСЯ, ДІЗНАВАТИСЯ / ДІЗНАТИСЯ* в українській мові, на відміну від російської, керують іменниками у формі родового відмінка – *чого?*, проте внаслідок ідеологічних чинників цю форму було витіснено на периферію мовного вжитку й замінено формою знахідного відмінка – *що?*.

На підставі аналізу лексикографічних джерел 20–30-х рр. ХХ ст. та фактичного матеріалу, дібраного з різностильових джерел хронологічно неоднакових відтинків часу, можемо констатувати активний ужиток форми родового відмінка іменників, поєднаних із дієсловами *ДОВІДУВАТИСЯ / ДОВІДАТИСЯ, ДІЗНАВАТИСЯ / ДІЗНАТИСЯ*, у мовній практиці українців, пор.:

ДОВІДУВАТИСЯ / ДОВІДАТИСЯ чого?: ...губернатор поді тільки **довідується правди**, коли йому на неї показали (газета «Рада», 24.02.1911); *Та зараз при першій хаті довідався [Андрій] правди* (А. Чайковський); *Після чарок він [гетьман] довідувався такого, чого по тверезому [по-тверезому] може б ніколи й не почув* (Б. Лепкий) і под.;

ДІЗНАВАТИСЯ / ДІЗНАТИСЯ чого?: ...представники біржових [біржових] комітетів візьмуть «спроби» зерна, яке продають великі й дрібні господарі й селяне [селяни] й по цих «спробах» **дїзнаються того, чого треба** (газета «Рада», 16.01.1911); *Дні минали, і Білозуб щораз дїзнавався нового* (Джек Лондон, перекл. В. Гладка, К. Корякіна); ...*двома-трьома каверзними запитаннями я дїзнаюся всього, чого мені треба* (Ю. Смолич) та ін.

Призабутим, а то й невідомим для багатьох сучасних мовців, стало керування дієслів **УЖИВАТИ (ВЖИВАТИ) / УЖИТИ (ВЖИТИ)** іменниками у формі родового безприйменникового відмінка – **чого?** Воно наявне у «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка [СГ, III: 77; СГ, IV: 186, 322, 485]. У словниках та наукових дослідженнях 20–30-х рр. ХХ ст. його зафіксовано або як єдину морфологічну форму вираження власне об'єкта дії, або на першому місці серед пропонованих варіантів (РУС-Кр, I 1: 126, 161, 347; РУС-Кр, II 2: 514; РУС-Кр, III 2: 348, 376, 450; УРС-Нік: 70, 742; РУФС-ПП: 117, 211, 221, 235; СДМ: 152, 168, 230; Курило 1925: 91 та ін.). Формами родового відмінка іменників, залежних від дієслів **УЖИВАТИ (ВЖИВАТИ) / УЖИТИ (ВЖИТИ)**, рясніють також наукові, художні та публіцистичні тексти цього періоду, напр.: *Проти інших дієслівного походження прикметників найширше мова українська вживає прикметників на -ний* (О. Курило); *Крім знаків абетки, тобто літер, на письмі і в друковій українці вживають іще двох знаків додаткових* (О. Синявський); *Любить щиронародніх слів та зворотів уживати* (С. Єфремов); *А найважливіше для нас то те, щоб ми навчилися правильно ... вживати значоків на звуки, що їх має українська мова, та форм, якими вона розпоряджає* (В. Сімович); *Але до неї [Марії Пилипівни] підбігає її мазунчик, Стьопа, і вживає свого звичайного засобу: треться своєю щокою об її щоку* (В. Винниченко); *Диригент*

уживає в тактуванні вертикальних і горизонтальних *жестів* (Ф. Колесса) та ін.

У мовній практиці 40–80-х рр. ХХ ст. керування *чого?* уживане значно рідше, хоч офіційно воно не було заборонене й лексикографічні джерела того часу його фіксували (УРС, VI: 167; СУМ, X: 401), проте вже на другому місці й із позначкою «*рідше*», тобто як неосновну, периферійну граматичну форму, що вплинуло на її частотність використання й призвело до втрати цього керування в комунікативному просторі сучасних мовців. За радянського часу форми родового відмінка іменників, керованих дієсловами *УЖИВАТИ* (*ВЖИВАТИ*) / *УЖИТИ* (*ВЖИТИ*), можна натрапити хіба в художній літературі, пор.: *На новій службі він [Юхрим] ще більше запишався, зашляхтився, але став менше **вживати** писарських слів* – кинувся до політичних (М. Стельмах); *Тактика Сташки полягала в тому, що вона, нагледівши собі жертву, доти кружляла біля неї, доти **уживала** різних **штучок**, доки врешті «він» не заговорював з нею* (Ірина Вільде); *Султанов уперто **вживав** тільки твердо встановлених **формул*** (П. Загребельний) і под. Цим керуванням послуговувалися і представники діаспори: *Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли **вживати** української мови прилюдно, цілковито або частково...* (Ю. Шевельов); *Яків... пригадав нову заборону Рейхскомісаріату **уживати тризубчиків і прапорів*** (У. Самчук) і под.

У словниках кінця ХХ – початку ХХІ ст. (ВТССУМ: 1498; СУМ-Ж: 1191) переважно збережено радянську традицію подавати морфологічну форму родового відмінка *чого?* для іменників, залежних від дієслів *УЖИВАТИ* (*ВЖИВАТИ*) / *УЖИТИ* (*ВЖИТИ*), як периферійну щодо форми знахідного відмінка *що?* Проте попри це в новітній період мовці послуговуються керуванням *чого?* значно активніше, причому не лише в художній, а й у науковій літературі та в публіцистиці, пор.: *Слово «завідувачка», як свого часу і «столяр-теоретичка», коштувало мені кількох дискусій із консервативними літредакторами, які воліли, згідно з правописом, **вживати** тільки чоловічих **форм** на позначення посад* (Н. Сняданко); *Деякі мовці..., зрадівши з*

поновлення літери г, почали активно **вживати** позначуваного нею **звук** (О. Пономарів); *Часто вживають* знахідного **відмінка** із закінченням *-а* в мові художньої літератури (І. Вихованець); **Віддієслівних іменників** на *-ння, -ття* **недоконаного виду** треба **вживати** тільки в однині (М. Гінзбург); ...у § 10, п. 1, прим. 1 цього правопису [1928 р.] **вжито терміна** «початкові в й у» (Р. Воронезький); *Мрію, що колись на люди вийде офіційна особа, що від щирого серця вживатиме* українських **ідіом** чи й цілих **прислів'їв** (С. Саржевський) і под.

Однак незважаючи на відомі на сьогодні рекомендації видавати перевагу в сучасному мововжитковій дієслів **УЖИВАТИ** (**ВЖИВАТИ**) керуванню *чого?*, а не *що?*, оскільки вони «вимагають по собі родового відмінка», «коли мовиться про щось абстрактне» [Островський, Островська 2013: 71], це керування ще не поновило того свого місця, яке воно посідало до реформи, спрямованої на «наближення і злиття» української та російської мов.

Так само призабутим для теперішніх мовокористувачів є керування дієслів **ТІКАТИ, УТІКАТИ (ВТІКАТИ) / УТЕКТИ (ВТЕКТИ)** іменниками у формі родового відмінка – *кого? чого?* Це керування фіксують словники 20–30-х рр. ХХ ст., причому як пріоритетне, пор.: ...*тікати* и *утікати, утекти кого, чого* и *від кого, від чого; утекти кари* и *від кари; тікати зустрічі (стрічи)* (РУС-Кр, II 1: 145). Словники радянської доби подають його обмежено й непослідовно: воно наявне лише в окремих лексикографічних джерелах (РУССВ: 22, 28, 365, 578), тоді як в інших його обмежено стилістичними ремарками «заст.» (СУМ, X: 136, 512) чи «рідко» (УРС, VI: 245–246) або й не подано взагалі (РУС-48: 13; РУС-70, I: 38).

Словники незалежної України керування дієслів **ТІКАТИ, УТІКАТИ (ВТІКАТИ) / УТЕКТИ (ВТЕКТИ)** *кого? чого?* також не фіксують (ВТССУМ: 1453, 1519; СУМ-Ж: 1152, 1208). Це суперечить граматичним особливостям української літературної мови, оскільки іменники у формі родового відмінка, поєднані з дієсловами **ТІКАТИ, УТІКАТИ (ВТІКАТИ) / УТЕКТИ (ВТЕКТИ)**, наявні в мовній практиці українського народу, пор.: *Маймо Бога в серці, утікаймо уроєння і блудів, поступаймо дорогою простою і чесною до правди і повинності!*

(А. Могильницький); [Василь:] *Чого ж ви людей цураєтесь, світу тікаєте?* (Панас Мирний); *Тепер стояла справа так, що як-небудь викрутитись, щоб утекти зустрічі з інтелігенцією, Вові не можна було...* (Степан Васильченко) і под.

До другої групи форм дієслівного керування, що зазнали ідеологічного тиску за доби тоталітаризму, уналежнюємо так звані *утрачені* керування, які здебільшого не відомі теперішнім мовокористувачам. Вони зафіксовані у «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка, у словниках першої третини ХХ ст., проте в лексикографічних джерелах радянського часу їх немає, оскільки з ідеологічних міркувань їх було замінено граматичними формами, спільними з російською мовою. Не подано цих форм і в новітніх словниках. Їх відновлення значною мірою стало можливим завдяки вступленню для читацького загалу словникової спадщини так званого «золотого десятиріччя» – 20–30-х рр. ХХ ст. та створенню корпусів текстів української мови. Утрачені керування, подібно до периферійних, або призабутих, керувань поступово, переважно зусиллями національно свідомих, патріотично налаштованих мовців, повертаються до сучасного мововжитку після тривалої перерви.

Причину свідомого усунення значної частини дієслівно-іменникових конструкцій з активної українськомовної практики 40–80-х рр. ХХ ст. вбачаємо у прагненні позбутися національно маркованих рис української мови, бо ними вона відрізнялася від російської.

До утрачених уналежнюємо керування на кшталт *боронити чого?*; *вивчити* (‘навчити кого-небудь’) *чого?*; *вірити на кого? на що?*; *відмовляти / відмовити чого?*; *відмовлятися / відмовитися кого? чого?*; *голосувати / проголосувати на кого? на що?*; *грати / зіграти* (‘виконувати на музичному інструменті’) *чого? у / в що?*; *дбати ким? чим?*; *дивувати, дивуватися / здивуватися на кого? на що?*; *забувати / забути на кого? на що?*; *зловживати / зловжити чого?*; *знемагати / знемогти із чого?*; *надуживати / надужити чого?*; *пишати з / із кого? із чого? на що? проти кого? проти чого?*; *питати / запитати / спитати* (‘розпитувати / розпитати, довідуватися / довідатися про кого-, що-небудь’) *за ким? на що?*; *питати / спитати / запитати* (‘звертатися / звернутися до кого-небудь з проханням про одержання чогось’) *за чим?*; *шукати за ким? за чим?*; *шко-*

дити на що?»; охороняти чого?¹ та ін. Принагідно зазначимо, що керування *надуживати чого?* зі стилістичною позначкою «*рідше*» вже зафіксоване у «Словникові української мови» у 20 т. (СУМ-20, IX: 423). Решта керувань ще чекають свого повернення до сучасних лексикографічних джерел.

Проаналізувавши вжиток утрачених керувань за матеріалами Лексичної картотеки Інституту української мови НАН України та за сучасними корпусами текстів української мови – Корпусом текстів української мови (<http://www.mova.info/corpus.aspx?11=209>) і Генеральним регіонально анотованим корпусом української мови (ГРАК) (М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, М. Крук, А. Рисін, В. Старко, М. Возняк. Київ – Осло – Єна, 2017–2022. URL: uas Corpus.org), ми спостерегли, що зазначеними вище синтаксичними конструкціями сучасні мовці майже не послуговуються. Їх здебільшого засвідчують лексикографічні та наукові джерела кінця XIX ст. – 20–30-х рр. XX ст., фольклор, матеріали етнографічних збірників, художня література й публіцистика, опубліковані до 1933 р. У наступні часові періоди вживання таких керувань є рідкісним. Його подеколи натрапляємо в текстах представників української діаспори або тих мовців (переважно філологів або перекладачів), які знають питомі граматичні риси української мови.

Отже, унаслідок граматичного спадку, сформованого в радянський період під впливом російської мови, що домінувала майже в усіх сферах громадсько-політичного, ділового, господарського та культурного життя в Україні, значна частина питомих українських синтаксичних конструкцій та морфологічних форм наприкінці першої чверті XXI ст. все ще перебуває на периферії мовного вжитку. Поступове повернення цих одиниць до активної мовної практики, яке спостерігаємо від кінця 90-х рр. XX ст., засвідчує прагнення сучасних національно свідомих мовців відновити автохтонну, історично сформовану граматичну основу української літературної мови.

¹ У статті наведено лише короткий перелік основних утрачених на сьогодні форм дієслівного керування. Їх докладно проілюстровано в публікації: Колібаба Л., Фурса В. Периферійні та утрачені керування дієслів (матеріали до другого видання «Словника дієслівного керування»). *Лексикографічний бюлетень*. 2022. Вип. 31. С. 101-122.

Аналіз лексикографічних, наукових джерел і фактичного мовного матеріалу різних часових зрізів засвідчив, що в історично сформованих нормах дієслівного керування під впливом позамовних чинників відбувалися зміни. Унаслідок цих змін питомі керовані словоформи, що відбивають народнорозмовне походження і національну своєрідність української літературної мови, було обмежено у використанні. Їх якщо й подавали у словниках 40–80-х рр. ХХ ст., то на першому місці ставили ті, що були спільними з російською мовою. У деяких словниках такі форми дієслівного керування «приховували» від допитливого ока за допомогою спеціальних стилістичних позначок або й не наводили зовсім.

Сподіваємося, що запропоновані матеріали допоможуть розкрити національну специфіку дієслівного керування в українській літературній мові і прислужаться під час укладання словників нового покоління, які матимуть на меті відновити українське обличчя української мови.

Не біймося повертати до активного мовного вжитку питомі українські керування, послуговуючись ними в різних сферах функціонування сучасної української літературної мови. Обері-гаймо «питоменні риси української мови», плекаймо їх «як зіницю ока свого» [Огієнко 2010: 422–423].

Гінзбург М. Система правил українського ділового та наукового стилю. *Українська мова*. 2006. № 2. С. 30–43.

Гінзбург М. Про форми знахідного відмінка в українських фахових текстах. *Українська мова*. 2012. № 4. С. 29–40.

Гінзбург М. Традиційна українська форма знахідного відмінка як засіб забезпечити точність та однозначність фахових текстів. *Стиль і текст*. 2013. Вип. 14. С. 93–101.

Гладкий М. Наша газетна мова. Харків, 1928.

Городенська К. Граматичні норми української літературної мови і сучасна практика професійної спільноти. *Дивослово*. 2017. № 4. С. 40–45.

Колібаба Л. Актуалізація відмінкових форм як одна з новітніх тенденцій розвитку граматичного ладу української літературної мови кінця ХХ – початку ХХІ сторіч. *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. За ред. І. Кононенко, І. Митнік, С. Романюк. Частина II. Варшава – Івано-Франківськ, 2015. С. 315–330.

Колібаба Л. Закінчення знахідного відмінка іменників в історії українського правопису. *Українська мова*. 2020. № 3. С. 28–44.

Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ, 1925.

Ланова Т. Актуалізовані граматичні форми в мовленні викладачів ВНЗ (соціолінгвістичне дослідження). *Науковий вісник Херсонського державного університету: зб. наук. пр.* Вип. 12. Серія «Лінгвістика». Херсон, 2010. С. 55–61.

Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова. Київ, 2010.

Островський В.І., Островська Г.Ф. А українською кажуть так... Тернопіль, 2013.

Рильський М. Зібрання творів: у 20 т. Київ, 1983–1990. Т. 16. 1987.

Терлак З. Синтаксичні кальки в аспекті норми. *Вісник Львівського університету*. 2004. Вип. 34. Част. II. Серія «Філологічна». С. 498–505.

Фурса В. Зміни в нормах дієслівного керування в українській літературній мові початку ХХІ ст. *Грамотичний простір сучасної лінгвоукраїністики: зб. наук. пр.* Київ, 2019. С. 245–254.

Харченко С. Синтаксичні норми української літературної мови ХХ – початку ХХІ ст. Київ, 2017.

Хроніка НДІМ 1933–1934 рр. *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали*. Упор. Л. Масенко та ін. Київ, 2005. С. 152–163.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АУМ – Атлас української мови: у 3 т. Київ: Наукова думка. Т. 1. 1984; Т. 2. 1988; Т. 3. 2001.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь, 2007.

ПС – Голоскевич Г. Правописний словник. Видання дванадцяте. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів, 1994.

РУС-Кр – Російсько-український словник: у 4 т. Гол. ред.: А. Кримський, С. Єфремов. Т. 1. Вип. 1. *Репринтне відтворене видання 1924 року*. Київ, 2016; Т. 2. *Репринтне відтворене видання 1929 року*. Київ, 2017; Т. 2. Вип. 2. *Репринтне відтворене видання 1932 року*. Київ, 2017; Т. 3. Вип. 1. *Репринтне відтворене видання 1927 року*. Київ, 2017; Т. 3. Вип. 2. *Репринтне відтворене видання 1928 року*. Київ, 2017.

РУС-1948 – Російсько-український словник. Гол. ред. М.Я. Калинович. Москва, 1948.

РУС-1970 – Русско-украинский словарь: у 3 т. Київ, 1970.

РУС 2011–2014 – Російсько-український словник: у 4 т. Київ, 2011–2014.

РУС-Із – Ізюмов О. Російсько-український словник. Видання четверте, доповнене й виправлене за новим правописом. Харків – Київ, 1930.

РУССЛ – Караванський С. Російсько-український словник складної лексики (2012). URL: <https://r2u.org.ua> (дата звернення: 10.11.2022).

РУФС-ПП – Російсько-український фразеологічний словник. Фразеологія ділової мови. Уложили: В. Підмогильний, Є. Плужник. *Перевидання 1927 р.* Київ, 1993.

РУССВ – Вирган І.О., Пилинська М.М. Російсько-український словник сталих виразів. За ред. М.Ф. Наконечного. Харків, 2002.

СГ – Словарь української мови: у 4 т. Упоряд. з дод. власн. мат-лів Борис Грінченко. *Репринтне відтворене видання 1907–1909 років.* Київ, 1997.

СДМ – Дорошенко М., Станиславський М., Страшкевич В. Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія. *Репринтне відтворене видання 1930 року.* Київ, 2018.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970–1980.

СУМ-Ж – Словник української мови. Кер. В.В. Німчук та ін.; відп. ред. В.В. Жайворонко. Київ, 2012.

СУМ-20 – Словник української мови: у 20 т. Т. I–XII. Київ, 2010–2021.

СУМ-ЄН – Словник української мови: у 3 т. Редактори: акад. С. Єфремов, А. Ніковський. Упорядкував: Б. Грінченко. *Репринтне відтворене видання 1927 року.* Київ, 2017.

Уманець, Спілка – Уманець М., Спілка А. (Комарь М.). Словарь російсько-український. Уманець М., Спілка А. Русско-украинский словарь. *Передрук із видання 1893 року.* Берлін, 1924.

УРС – Українсько-російський словник: у 6 т. Київ, 1953–1963.

УРС-Нік – Ніковський А. Українсько-російський словник. *Репринтне відтворене видання 1926 року.* Київ, 2018.

REFERENCES

- Chronicle of NDIM 1933–1934 (2005). *The Ukrainian language in the 20th century: the history of linguicide: Documents and materials*. L. Masenko and others, eds. Kyiv (in Ukr.).
- Fursa, V. (2019). Changes in directive of verbal control in the ukrainian literary language of the beginning of XXI century. *Hramatychnyi prostir suchasnoi linhvoukrainistyky: zb. nauk. pr.* Kyiv, 245–254 (in Ukr.).
- Ginzburh, M. (2006). The system of rules of the Ukrainian business and scientific style. *Ukrainian Language*, 2, 30–43 (in Ukr.).
- Ginzburh, M. (2012). About the forms of accusative in Ukrainian scientific texts. *Ukrainian Language*, 4, 29–40 (in Ukr.).
- Ginzburh, M. (2013). The traditional Ukrainian accusative form as the means to ensure accuracy and clarity of professional texts. *Stale and Text*, 14, 93–101 (in Ukr.).
- Gladkyi, M. (1928). Our newspaper language. Kharkiv (in Ukr.).
- Horodenska, K. (2017). Grammatical norms of the Ukrainian literary language and modern practice of the professional community. *Dyvoslovo*, 4, 40–45 (in Ukr.).
- Kharchenko, S. (2017). Syntactic norms of the Ukrainian literary language of the XX – beginning of the XXI century. Kyiv (in Ukr.).
- Kolibaba, L. (2015). Actualization of case forms as one of the latest tendencies of development of grammatical system of Ukrainian literary language of end of XX – beginning of XXI of centuries. *Tendentsii rozvytku ukrainskoi leksyky ta hramatyky*. I. Kononenko, I. Mytnik, S. Romaniuk, eds. Part II. Varshava – Ivano-Frankivsk, 315–330 (in Ukr.).
- Kolibaba, L. (2020). The endings of accusative case of nouns in history of Ukrainian orthography. *Ukrainian Language*, 3, 28–44 (in Ukr.).
- Kurylo, O. (1925). Comments to the modern Ukrainian literary language. Kyiv (in Ukr.).
- Lanova, T. (2010). Actualization grammatical forms in the speech of university teachers (a sociolinguistic study). *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu: zb. nauk. pr.*, 12, seriiia “Linhvistyka”, 55–61. Kherson (in Ukr.).
- Ohienko, I. (mytropolyt Ilarion). (2010). The mother tongue. Kyiv (in Ukr.).
- Ostrovskiy, V.I., Ostrovska, H.F. (2013). And in Ukrainian they say like this... Ternopil (in Ukr.).
- Rylskiy, M. (1987). Collection of works: in 20 vol. Vol. 16. Kyiv (in Ukr.).

Terlak, Z. (2004). Syntactic tracings in the aspect of the norm. *Visnyk Lvivskoho universytetu*, 34. Part II. Seriiia "Filolohichna", 498–505 (in Ukr.).

LEGEND

АУМ – Atlas of the Ukrainian language: in 3 vol. (1984–2001). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

BTCCYM – Busel, V.T. (Ed.). (2007). A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language. Kyiv – Irpin (in Ukr.).

ПС – Holoskevych, H. (Ed.). (1994). Dictionary of spelling. Niu-York – Paryzh – Sydnoi – Toronto – Lviv (in Ukr.).

РУС-Кр – Krymskyi, A., Yefremov, S. (Eds.). (1924–1933). Russian-Ukrainian Dictionary: in 4 vol. Vol. 1. Part. 1. *Reprint from the edition of 1924*. Kyiv; Vol. 2. Part 1. *Reprint from the edition of 1929*. Kyiv: Vydavnychi Dim D. Buraho; Vol. 2. Part 2. *Reprint from the edition of 1932*. Kyiv; Vol. 3. Part. 1. *Reprint from the edition of 1927*. Kyiv; Vol. 3. Part. 2. *Reprint from the edition of 1928*. Kyiv (in Ukr.; in Rus.).

РУС-1948 – Kalynovych, M.Ya. (Ed.). (1948). Russian-Ukrainian Dictionary. Moscow (in Ukr.; in Rus.).

РУС-1970 – Russian-Ukrainian Dictionary: in 3 vol. (1970). Kyiv (in Ukr.; in Rus.).

РУС 2011–2014 – Russian-Ukrainian Dictionary: in 4 vol. (2011–2014). Kyiv (in Ukr.; in Rus.).

РУС-Із – Iziumov, O. (1930). Ukrainian-Russian Dictionary. Kharkiv – Kyiv (in Ukr.; in Rus.).

РУССЛ – Karavanskyi, S. (Ed.). (2012). Russian-Ukrainian dictionary of complex vocabulary. URL: <https://r2u.org.ua> (accessed: 10.11.2022) (in Ukr.; in Rus.).

РУФС-ППП – Pidmohylnyi, V., Pluzhnyk, Ye. (Eds.). (1993). Russian-Ukrainian phraseological dictionary. Phraseology of business language. *Reprint from the edition of 1927*. Kyiv (in Ukr.; in Rus.).

РУССБ – Vyrgan, I.O., Pylynska, M.M. (Eds.). (2002). Russian-Ukrainian Dictionary of fixed word-combination. Kharkiv (in Ukr.; in Rus.).

СГ – Hrinchenko, B. (Ed.). (1997). Dictionary of the Ukrainian language: in 4 vol. *Reprint from the edition of 1907–1909*. Kyiv (in Ukr.).

СДМ 1930 – Doroshenko, M., Stanyslavskyi, M., Strashkevych, V. (Eds.). (2018). Business Language Dictionary. Terminology and phraseology. *Reprint from the edition of 1930*. Kyiv (in Ukr.; in Rus.).

СУМ – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970–1980). Vol. I–XI. Kyiv (in Ukr.).

СУМ-Ж – Zhaivoronok, V.V. (Ed.). (2012). Dictionary of the Ukrainian language. Kyiv (in Ukr.).

СУМ-20 – Dictionary of the Ukrainian language: in 20 vol. (2010–2021). Vol. I–XII. Kyiv (in Ukr.).

СУМ-СН – Hrinchenko, B. (Ed.). (2017). Dictionary of the Ukrainian language: in 3 vol. Compilers: S., Yefremov, A., Nikovskyi. *Reprint from the edition of 1927*. Kyiv (in Ukr.; in Rus.).

Уманець, Спілка – Umanets, M., Spilka, A. (Komar M.) (Eds.). (1924). Russian-Ukrainian dictionary. *Reprint from the edition of 1893*. Berlin.

УРС – Ukrainian-Russian dictionary: in 6 vol. (1953–1963). Vol. I–VI. Kyiv (in Ukr.; in Rus.).

УРС-Нік – Nikovskyi, A. (Ed.). (2018). Ukrainian-Russian Dictionary. *Reprint from the edition of 1928*. Kyiv (in Ukr.; in Rus.).

Статтю отримано 28.11.2022.

Larysa Kolibaba, Valentyna Fursa

UKRAINIAN NATIONALLY MARKED MODELS OF VERBAL GOVERNMENT

The article offers materials that reveal the national specificity of verbal government in the Ukrainian literary language.

Investigating lexicographic sources for more than 100 years – from the end of the 19th century to the first two decades of the 21st century, we looked after, that they fix different models of verbal government for the same verbs. Divergences of a few types are noticed: parts of the governments, present in lexicographic sources of the end of the 19th century – of the first third of the 20th century, in the dictionaries of 40–80 years and later there are not in general, part of them limits in use with the help of stylistic remarks *заст.*, *діал.*, *рідко*, *рідше*, and yet part of the variant models is changed placed and on the first place the general are put common with Russian language.

The comparison of lexicographic sources of different time periods made it possible to compile the register of Ukrainian

nationally marked models of verbal government that tested to ideological pressure in Soviet times. Depending on the degree of limitation of these models in the use (partial or complete) two varieties are distinguished among them: 1) peripheral, or forgotten; 2) lost.

Such models of verbal government are qualified as *peripheral*, or *forgotten*, which in their essence are specific Ukrainian forms of grammatical connection, however in the language practice of the 40–80th of the 20th century they were artificially forced out to the periphery of linguistic usage.

Models of verbal government that is fixed in dictionaries 20–30th of 20th century are *lost*, while they are not found in the lexicographic sources of the Soviet era, because for ideological reasons they were replaced by grammatical forms common to the Russian language. They are not presented in the latest dictionaries. The restoration of these governments became possible to a large extent thanks to the availability of the vocabulary heritage of the 20s and 30s of the 20th century for reader public.

Key words: verbal government, verb, noun, grammar form, case.